

Kopalnie w Laurion jako jeden z pierwszych przykładów własności państwowej w nowożytnym rozumieniu tego pojęcia

Abstrakt

Kopalnie srebra w Laurion stanowią jeden z najwcześniejszych dobrze udokumentowanych przykładów majątku przypisanego wspólnocie politycznej i zarządzanego przez jej organy. Artykuł przedstawia ateński system górniczy jako historyczną postać rozdzielenia własności publicznej, kompetencji urzędniczych i prywatnej działalności gospodarczej. Podstawą interpretacji jest odróżnienie majątku monarchy, który może stanowić materialną podstawę jego panowania, od majątku wspólnoty, którym rządzący dysponują z racji pełnionych funkcji. Analiza źródeł literackich i epigraficznych ukazuje instytucjonalny charakter udostępniania kopalń oraz politycznego przeznaczenia ich dochodów. Laurion pozwala rozpoznać zasadę obecną również w nowożytnym pojęciu własności państwowej: trwałość publicznego przypisania zasobu przy zmienności osób wykonujących władzę.

Słowa kluczowe: Laurion, Ateny, polis, własność państwowa, własność monarchy, majątek publiczny, dzierżawa kopalń.

Wprowadzenie

Własność państwowa kształtuje się jako odrębna kategoria wówczas, gdy określony majątek zostaje przypisany wspólnocie politycznej, a osoby sprawujące władzę wykonują wobec niego kompetencje wynikające z urzędu. Zasób publiczny zachowuje swoją przynależność mimo zmiany rządzących. W takim ujęciu dzieje własności państwowej dotyczą przede wszystkim oddzielenia uprawnień majątkowych wspólnoty od osobistej pozycji tych, którzy nią kierują.

Wyrazistym przykładem tej relacji są kopalnie srebra w Laurion, w południowo-wschodniej Attyce. Ich gospodarcze znaczenie łączyło się z ustrojem ateńskiej polis: dochody służyły przedsięwzięciom wspólnoty, udostępnianie kopalń należało do czynności jej organów, a wydobywanie angażowało prywatny kapitał. Zachowane przekazy pozwalają prześledzić zarówno decyzję o wykorzystaniu wpływów na flotę na początku V wieku p.n.e., jak i szczegółową praktykę urzędową IV stulecia.¹

Określenie „w nowożytnym rozumieniu” odnosi się tutaj do instytucjonalnej zasady przypisania majątku, a nie do pełnej tożsamości ateńskiego i nowożytnego prawa. Przez własność państwową rozumie się w artykule trwałe uprawnienie wspólnoty politycznej do zasobu, którego udostępnianiem i dochodami rozporządzają ustanowione organy. Jest to definicja porównawcza, pozwalająca rozpoznać podobieństwo struktur prawnych bez przypisywania Ateńczykom późniejszej teorii państwowej osoby prawnej.

Podstawę rozważań stanowią *Dzieje* Herodota, *Ustrój polityczny Aten* ze szkoły Arystotelesa, *Poroi* Ksenofonta, mowa *Przeciw Pantajnetosowi* oraz urzędowy rejestr poletai z 367/366 roku p.n.e. Źródła te przedstawiają różne aspekty gospodarki górniczej: polityczne rozporządzanie wpływami, kompetencje urzędów i majątkowe relacje przedsiębiorców. Łącznie umożliwiają odtworzenie zasad systemu, którego szczegóły administracyjne są najlepiej uchwytnie dla IV wieku p.n.e.²

¹ Herodot, *Dzieje*, VII 144; [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XXII 7 i XLVII 2; Agora XIX P5 = Rhodes-Osborne 36, w. 40-83. Odwołania do dzieł antycznych podają tradycyjną numerację ksiąg, rozdziałów i paragrafów.

² [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XLVII 2; Ksenofont, *Poroi*, IV; Demostenes, *Przeciw Pantajnetosowi*, 37, 3-5; Agora XIX P5. Nawias kwadratowy przy imieniu Arystotelesa wskazuje na umowne przypisanie dzieła związanego z jego szkołą.

Interpretacja wpisuje się w badania nad publicznymi zasobami polis. Richard T. Neer analizuje wspólnotowy wymiar bogactwa górniczego, a Lisa Kallet-Marx wiąże inicjatywę Temistoklesa z kształtowaniem przekonań o publicznych finansach i potędze Aten. Niniejszy artykuł rozwija perspektywę podmiotu własności, zestawiając trwałość uprawnień wspólnoty z majątkowymi podstawami osobistego panowania.³

Własność monarchy jako materialna podstawa panowania

Związek własności i władzy można przedstawić za pomocą modelu patrymonialnego. W modelu tym zasoby pozostające w osobistej dyspozycji władcy stanowią podstawę utrzymywania otoczenia, organizowania siły zbrojnej i pozyskiwania stronników. Przewaga ekonomiczna wspiera przewagę polityczną: możliwość rozporządzania ziemią, kruszcem i dochodem pozwala narzucać decyzje oraz egzekwować posłuszeństwo. Model ten służy analizie zależności między majątkiem a panowaniem, bez zakładania jednakowej genezy wszystkich monarchii.⁴

W takim układzie wykonywanie zadań służących całemu państwu może pozostawać finansowane z majątku panującego. Utrzymanie armii lub budowa umocnień nie zmieniają automatycznie podmiotu własności zasobu, z którego pochodzi dochód. O kwalifikacji majątku decyduje tytuł do rozporządzania nim. Osobisty majątek monarchy może mieć znaczenie ogólnopaństwowe, zachowując zarazem funkcję ekonomicznej podstawy jego panowania.

Zależność ta wyjaśnia również polityczne skutki rozpraszania własności. Jeżeli władca przekazuje część zasobów innym osobom, a nie zachowuje równoważnych instrumentów kontroli, zmniejsza własne możliwości działania i zwiększa samodzielność obdarowanych. Nadania ziemskie mogą w ten sposób wzmacniać majątkowe podstawy odrębnych ośrodków władzy. Samo ograniczenie osobistej własności panującego nie ustanawia jednak własności publicznej. Ta wymaga przypisania majątku wspólnocie politycznej oraz określenia zasad zarządzania nim w jej imieniu.

Przykładu silnego związku dochodów górniczych z pozycją władcy dostarcza Aleksander I Macedoński. Herodot wspomina kopalnię przynoszącą mu talent srebra dziennie. Informacja ta ukazuje skalę zasobu pozostającego źródłem królewskiego dochodu. Sama relacja nie opisuje dokładnego tytułu własności, pozwala jednak uchwycić charakterystyczny sposób przedstawienia beneficjenta: wpływy przyporządkowano konkretnej osobie sprawującej władzę.⁵

Podobny mechanizm osobistego umacniania panowania pojawia się w relacji Herodota o Pizystracie. Tyran utrwał swoje rządy dzięki dochodom z Aten i znad Strymonu oraz sile zbrojnej. Dla analizy ustrojowej istotne jest połączenie zasobów i możliwości utrzymania władzy. Stanowi ono punkt odniesienia dla odmiennego rozwiązania, w którym publiczny majątek zapewnia zdolność działania polis, a przywódca uzyskuje wpływ na jego wykorzystanie w ramach instytucji wspólnoty.⁶

³ R.T. Neer, Framing the Gift: The Politics of the Siphnian Treasury at Delphi, „*Classical Antiquity*” 20, nr 2 (2001), s. 273-336, zwłaszcza s. 307-308, DOI: 10.1525/ca.2001.20.2.273; L. Kallet-Marx, Money Talks: Rhetor, Demos, and the Resources of the Athenian Empire, w: P. Low (red.), *The Athenian Empire*, Edinburgh 2008, s. 185-212, zwłaszcza s. 203-204 (przedruk pracy z 1994 roku).

⁴ M. Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, red. G. Roth, C. Wittich, Berkeley-Los Angeles-London 1978, cz. I, rozdz. III, § 7a, s. 231-233. Model patrymonialny pełni tu funkcję porównawczą; nie stanowi jednolitej kwalifikacji wszystkich historycznych monarchii.

⁵ Herodot, *Dzieje*, V 17. Przekaz określa Aleksandra jako odbiorcę dochodu; nie rozstrzyga dokładnej konstrukcji prawnej jego uprawnień do kopalni.

⁶ Herodot, *Dzieje*, I 64. Źródło łączy umocnienie rządów Pizystrata z dochodami z Aten i znad Strymonu oraz z siłą zbrojną.

Majątek wspólnoty i kompetencje rządzących

Wyodrębnienie majątku publicznego zmienia relację między własnością a wykonywaniem władzy. Uprawnienie do zarządzania zasobem przysługuje urzędnikowi ze względu na powierzoną funkcję. Objęcie urzędu daje określone kompetencje, natomiast ustąpienie z niego nie powoduje utraty zasobu przez wspólnotę. Majątek pozostaje publiczny, chociaż zmieniają się osoby podejmujące decyzje.⁷

W ten sposób można rozróżnić dwa kierunki zależności. W układzie opartym na osobistej przewadze majątkowej zasoby umożliwiają jednostce sprawowanie panowania. W układzie publicznym wspólnota ustanawia organy, którym powierza wykonywanie uprawnień wobec własnego majątku. Ten drugi mechanizm stanowi zasadniczą cechę Laurion rozpatrywanego jako wczesny przykład własności państwowej.

Istotne jest także oddzielenie majątku wspólnego od prywatnych majątków członków wspólnoty. Udział w podejmowaniu decyzji o zasobie nie oznacza indywidualnego prawa do wyodrębnienia jego części i swobodnego zbycia. Obywatele mogą postanowić o podziale określonych wpływów albo o ich zachowaniu na wspólne przedsięwzięcie. W obu sytuacjach decyzja dotyczy sposobu wykorzystania dochodu należącego do sfery publicznej.⁸

Publiczny charakter zasobu pozostaje również zgodny z prywatną organizacją jego eksploatacji. Właściciel lub dysponent publiczny może określać warunki dostępu, pobierać należności i zachowywać uprawnienia do zasobu, podczas gdy przedsiębiorca angażuje własny kapitał i ponosi ryzyko gospodarcze. Rozwiązanie to pozwala odróżnić własność państwową od bezpośredniego prowadzenia przedsiębiorstwa przez aparat państwa.

Laurion w gospodarce ateńskiej polis

Znaczenie Laurion wynikało z połączenia zasobów srebra z rozwiniętą organizacją ich gospodarczego wykorzystania. Srebro zapewniało środki nadające się do przechowywania, wymiany i finansowania większych przedsięwzięć. Kopalnie tworzyły zarazem przestrzeń współdziałania publicznych uprawnień i prywatnych inwestycji. Z perspektywy ustrojowej szczególnie ważna była możliwość uzyskiwania przez polis dochodów z zasobu, który pozostawał w jej dyspozycji.

Wspólnotowe korzystanie z bogactw górniczych występowało także w innych greckich poleis. Herodot opisuje coroczny podział dochodów z kopalń na Siphnos oraz ich wykorzystanie na fundację w Delfach. W przypadku Thasos przedstawia dochody z posiadłości kontynentalnych i kopalń jako podstawę budowy okrętów oraz umacniania murów. Przekazy te ukazują szersze środowisko instytucjonalne, w którym dochody surowcowe stawały się przedmiotem decyzji wspólnot politycznych. Laurion wyróżnia się możliwością zestawienia takiej decyzji ze szczegółową dokumentacją udostępniania kopalń.⁹

Dla Aten początku V wieku p.n.e. podstawowym świadectwem publicznego charakteru dochodów jest relacja o inicjatywie Temistoklesa. Dla IV wieku dochodzą do niej źródła opisujące procedury

⁷ M. Weber, *Economy and Society*..., cz. I, rozdz. III, § 3, zwłaszcza s. 218-219: oddzielenie majątku organizacji od majątku osobistego urzędnika. Odniesienie dotyczy kryterium analitycznego, a nie utożsamienia ustroju Aten z Weberowskim typem nowoczesnej biurokracji.

⁸ Herodot, *Dzieje*, VII 144; [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XXII 7. Rozróżnienie podziału dochodów i przypisania samego zasobu stanowi interpretację instytucjonalną tych przekazów.

⁹ Herodot, *Dzieje*, III 57-58 (Siphnos) i VI 46-47 (Thasos). Podawane dla Thasos łączne wpływy obejmują dochody z posiadłości kontynentalnych i kopalń. Przekazy nie przedstawiają szczegółowych zasad udostępniania tam kopalń prywatnym podmiotom.

urzędowe i konkretne transakcje. Zestawienie obu grup świadectw pozwala rozpoznać trwałą zasadę gospodarowania: zasób pozostaje związany z polis, a jego udostępnianie i przeznaczanie uzyskanych wpływów podlega określonym kompetencjom publicznym.¹⁰

Udostępnianie kopalń przez organy polis

Ustrój polityczny Aten przedstawia poletai jako dziesięcioosobowe kolegium, którego członków losowano po jednym z każdej fyli. Do ich zadań należały czynności dotyczące udostępniania kopalń, wykonywane w obecności Rady i we współdziałaniu z urzędnikami finansowymi. Źródło wskazuje więc zarówno wyspecjalizowany organ, jak i instytucjonalne otoczenie jego działania. Rozporządzanie prawami wydobywczymi było elementem porządku urzędowego polis.¹¹

Greckie określenia sprzedaży i zakupu występujące w źródłach opisują transakcje, które w literaturze ujmują się jako dzierżawy lub odpłatne przyznawanie praw eksploatacyjnych. Ich czasowy charakter ujawnia rozdzielenie uprawnień wspólnoty i przedsiębiorcy. *Ustrój polityczny Aten* wymienia okres trzyletni dla jednej kategorii kopalń; liczba lat dotycząca innej kategorii wymaga uzupełnienia uszkodzonego tekstu. Szczegółowe rekonstrukcje terminów pozostają przedmiotem badań filologicznych.¹²

Bezpośredni obraz praktyki daje rejestr z 367/366 roku p.n.e., znany jako Agora XIX P5. Odnotowano w nim nazwy kopalń, położenie, granice, nabywców uprawnień oraz należne kwoty. Dokument wiąże czynność urzędu z konkretnym obiektem i zobowiązaniem określonej osoby. Publiczna ewidencja utrzymywała relację gospodarczą ponad bieżącym kontaktem przedsiębiorcy z poszczególnym urzędnikiem.¹³

W rejestrze pojawiają się kopalnie położone na gruntach wskazanych osób prywatnych. Zapis ten ujawnia odrębność praw dotyczących powierzchni i udostępnianych uprawnień górniczych. Na jednym obszarze mogły współistnieć różne tytuły majątkowe, a prywatne prawa do ziemi nie wyczerpywały zasad korzystania z zasobów wydobywczych. Podmiot publiczny zachowywał własny zakres działania.¹⁴

Układ ten pozwala wskazać instytucjonalny sens własności polis. Wspólnota występowała jako trwała strona stosunków gospodarczych; urzędnicy wykonywali przypisane im czynności, a prywatni kontrahenci uzyskiwali określone uprawnienia. Rozdzielenie tych ról zbliża system Laurion do późniejszych sposobów gospodarowania majątkiem państwowym. Zmiana obsady urzędu dotyczyła wykonawcy kompetencji, nie podmiotu, któremu przypisany był zasób.

Prywatny kapitał i dochód publiczny

Eksploatacja kopalń wymagała nakładów na organizację wydobycia i przeróbki rudy. Prywatny przedsiębiorca mógł dysponować warsztatem, wyposażeniem i środkami obrotowymi, korzystać z

¹⁰ Herodot, *Dzieje*, VII 144; [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XXII 7 i XLVII 2; Agora XIX P5. Zestawienie świadectw z V i IV wieku służy rozpoznaniu zasady publicznego dysponowania zasobem, bez założenia niezmienności wszystkich procedur.

¹¹ [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XLVII 2. W opisie uczestniczą również skarbnik wojskowy i osoby odpowiedzialne za fundusz widowiskowy.

¹² [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XLVII 2; D. Vanhove, *Aristote et les mines du Laurion. À propos de la Constitution d'Athènes XLVII.2, „L'Antiquité Classique”* 65 (1996), s. 243-249, zwłaszcza s. 243, DOI: 10.3406/antiqu.1996.1258. Liczba lat dla drugiej kategorii pozostaje przedmiotem różnych uzupełnień tekstu.

¹³ Agora XIX P5 = Rhodes-Osborne 36, w. 40-83, przekład S. Lambert, J. Ashwell, R. Osborne, *Attic Inscriptions Online*, <https://www.atticinscriptions.com/inscription/RO/36>. Jest to najstarszy zachowany rejestr dzierżaw kopalń wskazany w komentarzu edycji.

¹⁴ Agora XIX P5, zwłaszcza w. 45-48, 55-58 i 65-75. Rozróżnienie praw do powierzchni i uprawnień górniczych odtworzono na podstawie praktyki opisanej w dokumencie; nie zakłada ono identyczności z nowożytnym prawem rzeczowym.

kredytu oraz zawierać umowy z innymi uczestnikami działalności gospodarczej. Mowa *Przeciw Pantajnetosowi* ukazuje zakład związany z górnictwem jako przedmiot transakcji zabezpieczających finansowanie. Pozwala to dostrzec złożoność prywatnych praw majątkowych działających w obrębie sektora o publicznie regulowanym dostępie do kopalń.¹⁵

Z ekonomicznego punktu widzenia powstawał układ odmiennych, lecz powiązanych interesów. Polis uzyskiwała dochód z udostępniania zasobu. Przedsiębiorca podejmował działalność w celu osiągnięcia korzyści przewyższającej poniesione nakłady. Publiczny charakter kopalń współistniał z możliwością powstawania prywatnych fortun. Dochód wspólnoty i wynik przedsiębiorstwa należały do odrębnych rachunków gospodarczych.

Zachowane rejestry podają konkretne kwoty związane z przyznawaniem praw, lecz pełna rekonstrukcja systemu należności wymaga interpretacji kategorii kopalń, terminów płatności i charakteru zapisanych sum. Dla analizy własności najważniejszy pozostaje sam fakt odpłatnego udostępniania zasobu przez polis. Dokładna wysokość i struktura świadczeń stanowią dalszy poziom badania gospodarki górniczej.¹⁶

Publiczny majątek mógł więc przynosić wspólnocie korzyści bez organizacyjnego utożsamienia jej aparatu z przedsiębiorstwem wydobywczym. Funkcja właścicielska lub dysponencka obejmowała ustalanie dostępu do zasobu i uzyskiwanie należnego dochodu. Funkcja przedsiębiorcy polegała na gospodarczym wykorzystaniu przyznanego uprawnienia. Takie rozdzielenie jest jednym z powodów, dla których Laurion stanowi ważny punkt odniesienia w historii własności państwowej.

Dochody z Laurion jako podstawa zdolności działania państwa

Decyzja związana z inicjatywą Temistoklesa z 483/482 roku p.n.e. pokazuje publiczną własność w działaniu. Wpływy, które mogły zostać rozdzielone między obywateli, przeznaczono na budowę floty. Herodot wiąże tę inicjatywę z wojną przeciw Eginie i podkreśla jej późniejsze znaczenie dla obrony Grecji. *Ustrój polityczny Aten* opisuje wykorzystanie stu talentów przez powierzenie finansowania budowy okrętów stu najzamożniejszym obywatelom.¹⁷

W centrum tego wydarzenia znajduje się kompetencja wspólnoty do zmiany przeznaczenia dochodu. Temistokles przedstawił projekt, którego realizacja wymagała politycznego przyjęcia. Jego sprawczość wynikała z możliwości przekonania obywateli do określonego wykorzystania środków. Fundusze zachowywały charakter publiczny również wtedy, gdy ich wydatkowanie angażowało konkretne osoby prywatne.¹⁸

W ten sposób majątek wspólnoty został przekształcony w zdolność zbiorowego działania. Kopalnie przynosiły dochód, dochód umożliwiał inwestycję w okręty, a flota zwiększała możliwości obronne i polityczne Aten. Relacja między majątkiem a władzą dotyczyła tutaj potencjału polis. Ekonomiczna podstawa działania państwa zachowywała odrębność od osobistego majątku przywódcy kierującego polityką.

¹⁵ Demostenes, *Przeciw Pantajnetosowi*, 37, 3-5 i 11-12; przekład A.T. Murraya, udostępniony przez ToposText na podstawie Perseus Digital Library. Mowa sądowa przedstawia stanowisko strony procesowej.

¹⁶ Agora XIX P5, w. 40-83; [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XLVII 2. Kwoty zapisane w rejestrze stanowią świadectwo należności; ich relacja do całego systemu wpływów wymaga odrębnej rekonstrukcji.

¹⁷ Herodot, *Dzieje*, VII 144, 1-2; [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XXII 7. Herodot podaje dwieście okrętów, *Ustrój polityczny Aten* sto trier i sto talentów. Różnica liczb nie zmienia wspólnej obu relacjom informacji o publicznej decyzji dotyczącej dochodów.

¹⁸ L. Kallet-Marx, *Money Talks...*, wyd. 2008, s. 203-204; R.T. Neer, *Framing the Gift...*, s. 308. Prace te analizują publiczny wymiar przeznaczenia dochodów na flotę oraz znaczenie perswazji przywódcy.

Szczególne znaczenie ma także horyzont podjętej decyzji. Zrezygnowano z bieżącej indywidualnej korzyści na rzecz przedsięwzięcia, którego skutki obejmowały bezpieczeństwo i przyszłą pozycję wspólnoty. Dochód publiczny mógł podlegać zbiorowemu planowaniu bez przekształcania samego zasobu w majątek prywatny obywateli. Własność wspólnoty stawała się podstawą ciągłości działania państwa.¹⁹

Znaczenie Laurion dla rozumienia własności państwowej

Ateński system pozwala wyodrębnić kilka cech istotnych również dla nowożytniej własności państwowej. Pierwszą jest trwałość przypisania zasobu wspólnocie. Drugą stanowi wykonywanie uprawnień przez organy o określonych kompetencjach. Kolejna polega na odrębności publicznego majątku od prywatnego kapitału uczestników eksploatacji. Dopełnia je możliwość rozporządzania dochodem w drodze decyzji politycznej, dotyczącej celów całej polis.

Zestawienie tych cech wyjaśnia szczególne miejsce Laurion. Majątek publiczny nie był jedynie nazwą dochodów pobieranych przez rządzącego. Jego przynależność ujawniała się w powtarzalnych czynnościach urzędów, dokumentowaniu uprawnień i rozstrzyganiu o wydatkach. Publiczny charakter zasobu miał więc wymiar praktyczny: określał relacje między wspólnotą, jej organami i przedsiębiorcami.

Taka interpretacja pozostawia miejsce na różnice między polis a państwem nowożytnym. Nie zakłada bezpośredniej ciągłości prawnej ani identycznej konstrukcji własności. Wskazuje natomiast na wcześnie uchwytną zasadę ustrojową: osoby rządzące mogą wpływać na wykorzystanie majątku, którego nie nabywają przez samo objęcie władzy. W tym znaczeniu Laurion należy do pierwszych dobrze udokumentowanych przykładów własności państwowej rozumianej jako majątek trwałej wspólnoty politycznej.

Zakończenie

Kopalnie w Laurion ukazują wyodrębnienie majątku wspólnoty jako samodzielnej podstawy jej działania. Publiczne uprawnienia do zasobu, ich wykonywanie przez organy polis oraz prywatna organizacja eksploatacji tworzyły system, w którym zarząd nie był tożsamy z osobistą własnością rządzących. Dochody służyły celom wyznaczanym politycznie, a zasób zachowywał związek ze wspólnotą niezależnie od zmiany osób pełniących funkcje publiczne. Właśnie ta relacja stanowi najważniejszą przesłankę uznania Laurion za jeden z pierwszych przykładów własności państwowej w nowożytnym rozumieniu.

Wspólnota ateńska pozostawała zarazem daleka od społecznej i prawnej równości. Kobiety były wyłączone z udziału w zgromadzeniu i sprawowania urzędów, a ich samodzielność w obrocie majątkowym podlegała ograniczeniom. Metojkowie, mimo udziału w życiu gospodarczym i ponoszenia ciężarów na rzecz polis, nie posiadali pełni praw politycznych. Działalność górnicza opierała się w znacznej mierze na pracy niewolników. Publiczna własność należała zatem do porządku wspólnoty o ograniczonym kręgu uczestników decyzji.²⁰

Historyczna ocena tych ograniczeń wymaga uwzględnienia długiego trwania wykluczeń również w państwach nowożytnych. W Stanach Zjednoczonych niewolnictwo utrzymywało się do okresu wojny secesyjnej; jego konstytucyjne zniesienie nastąpiło wraz z ratyfikacją XIII poprawki 6

¹⁹ Herodot, *Dzieje*, VII 144; [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XXII 7. Uwagi o horyzoncie wydatków i zbiorowej zdolności działania są interpretacją ekonomiczną opisaną decyzji.

²⁰ [Arystoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XLII 1 i LVIII 2-3; Ksenofont, *Poroi*, II 1-7 oraz IV 14-19; [Demostenes], *Przeciw Neajrze*, 59, 52. O ograniczeniach kontraktowych: Izajos, *O spadku Aristarcha*, 10, 10.

grudnia 1865 roku. Rozwój instytucji państwowych i własności publicznej przez długi czas współistniał tam z pozbawieniem części ludności wolności osobistej.²¹

Podobnie równouprawnienie kobiet było procesem rozłożonym w czasie i przebiegającym odmiennie w poszczególnych państwach. W Stanach Zjednoczonych konstytucyjny zakaz odmawiania prawa głosu ze względu na płeć ustanowiła XIX poprawka z 1920 roku, a w Wielkiej Brytanii równe z mężczyznami warunki udziału w wyborach parlamentarnych wprowadzono w 1928 roku. Istotne ograniczenia samodzielności majątkowej kobiet zamężnych usuwano jeszcze w XX wieku: we Francji reforma z 1965 roku rozszerzyła możliwość samodzielnego zarządzania własnym majątkiem i wykonywania pracy zawodowej bez zgody męża. Równość polityczna i majątkowa nie miała jednej wspólnej daty ustanowienia.²²

Przykłady te pozwalają rozdzielić dwie płaszczyzny rozwoju historycznego: wyodrębnianie majątku państwowego oraz rozszerzanie kręgu osób uprawnionych do współdecydowania o państwie. Ateńskie rozwiązanie należy do dziejów pierwszego z tych procesów, przy wyraźnych ograniczeniach drugiego. Jego znaczenie polega na instytucjonalnym uznaniu, że istnieje majątek wspólnoty, którym rządzący zarządzają z racji powierzonej funkcji, a nie na podstawie osobistego prawa własności.

Nota o współpracy przy opracowaniu artykułu

Artykuł powstał w dialogu autora z ChatGPT (OpenAI). Autor dostarczył materiał wyjściowy, określił problem badawczy i zasadniczy kierunek interpretacji oraz korygował i rozwijał argumentację. ChatGPT wspomógł opracowanie struktury i redakcję tekstu, wyszukiwanie i zestawianie źródeł oraz literatury, a także przygotowanie przekładu angielskiego i obu wersji językowych do formatu PDF. Nota ujawnia wykorzystanie narzędzia AI i nie przypisuje mu statusu autora ani niezależnego recenzenta naukowego.

²¹ Konstytucja Stanów Zjednoczonych, poprawka XIII, sekcja 1; ratyfikacja 6 grudnia 1865 roku. National Archives, 13th Amendment to the U.S. Constitution: Abolition of Slavery (1865). Poprawka zawiera wyjątek dotyczący kary za przestępstwo po prawomocnym skazaniu.

²² Konstytucja Stanów Zjednoczonych, poprawka XIX, ratyfikowana 18 sierpnia 1920 roku; UK Parliament, Women get the vote; Francja, ustawa nr 65-570 z 13 lipca 1965 roku o reformie małżeńskich ustrojów majątkowych, omówienie Haut Conseil à l'Égalité (adresy w bibliografii). XIX poprawka usuwała kryterium płci, nie wszystkie inne bariery korzystania z praw wyborczych. Reforma francuska stanowiła etap rozszerzania samodzielności, nie jednorazowe ustanowienie pełnej równości we wszystkich dziedzinach.

Bibliografia

Źródła antyczne i epigraficzne

[Aristoteles], *Ustrój polityczny Aten*, XXII 7, XLII 1, XLVII 2, LVIII 2-3; tekst porównawczy: *The Athenian Constitution*, przeł. F.G. Kenyon, wyd. poprawione, London 1920, https://en.wikisource.org/wiki/Athenian_Constitution.

Demostenes, *Przeciw Pantajnetosowi*, mowa 37; tekst porównawczy: *Against Pantaenetus*, przeł. A.T. Murray, 1939, <https://topostext.org/work/437>.

[Demostenes], *Przeciw Neajrze*, mowa 59, § 52; tekst porównawczy: *Against Neaera*, przeł. A.T. Murray, Perseus Digital Library, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Dem.+59.52>.

Herodot, *Dzieje*, I 64, III 57-58, V 17, VI 46-47, VII 144; tekst porównawczy: *The Histories*, przeł. A.D. Godley, 1920-1925, Perseus Digital Library i LacusCurtius, <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Herodotus/home.html>.

Izajos, *O spadku Aristarcha*, mowa 10, § 10; tekst porównawczy: Isaeus, przeł. E.S. Forster, London-Cambridge, MA 1927, Perseus Digital Library.

Ksenofont, *Poroi* [O dochodach], II 1-7, IV 14-19; tekst porównawczy: *Ways and Means*, przeł. E.C. Marchant, 1925, Perseus Digital Library, <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0210:text=Ways>.

Agora XIX P5 = Rhodes-Osborne 36, Sale of confiscated property and mine leases, 367/6 BC, przeł. S. Lambert, J. Ashwell, R. Osborne, Attic Inscriptions Online, <https://www.atticinscriptions.com/inscription/RO/36>.

Opracowania

Kallet-Marx L., Money Talks: Rhetor, Demos, and the Resources of the Athenian Empire, w: P. Low (red.), *The Athenian Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2008, s. 185-212; pierwodruk w: R. Osborne, S. Hornblower (red.), *Ritual, Finance, Politics: Athenian Democratic Accounts Presented to David Lewis*, Clarendon Press, Oxford 1994, s. 227-251.

Neer R.T., Framing the Gift: The Politics of the Siphnian Treasury at Delphi, „*Classical Antiquity*” 20, nr 2 (2001), s. 273-336 (następnie plansze), <https://doi.org/10.1525/ca.2001.20.2.273>.

Vanhove D., Aristote et les mines du Laurion. À propos de la Constitution d'Athènes XLVII.2, „*L'Antiquité Classique*” 65 (1996), s. 243-249, <https://doi.org/10.3406/antiqu.1996.1258> [wykorzystano analizę tekstu na s. 243].

Weber M., *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, red. G. Roth, C. Wittich, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1978, t. 1, cz. I, rozdz. III, § 3 i § 7a.

Źródła do porównań nowożytnych i współczesnych

Konstytucja Stanów Zjednoczonych, poprawki XIII i XIX, National Archives, <https://www.archives.gov/milestone-documents/13th-amendment> oraz <https://www.archives.gov/milestone-documents/19th-amendment>.

UK Parliament, Women get the vote, <https://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/overview/thevote/>.

Haut Conseil à l'Égalité, Loi n°65-570 du 13 juillet 1965 portant réforme des régimes matrimoniaux, <https://www.haut-conseil-egalite.gouv.fr/loi-ndeg65-570-du-13-juillet-1965-portant-reforme-des-regimes-matrimoniaux>.

Źródła internetowe sprawdzono 15 października 2026 roku. Polskie tytuły dzieł antycznych służą ich identyfikacji; artykuł nie zawiera cytatów przypisywanych konkretnemu polskiemu przekładowi.